

SULTAN II. BAYEZİD DÖNEMİ VE BURSA

EDİTÖR:

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Alkan Günay

**OSMANGAZİ
BELEDİYESİ**

BURSA

OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI

Ulubatlı Hasan Bulvarı No: 6 Santral Garaj / Bursa

Tel: 0.224.444 16 01 Faks: 0.0224.270 70 63

www.osmangazi-bld.gov.tr

Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa

Yayın Kurulu:

Prof.Dr. Özer Ergenç

Prof.Dr. İlhan Genç

Prof.Dr. Yusuf Oğuzoğlu

Proje Koordinatörü:

Kenan Kır

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Organizasyon Sorumlusu:

Mehmet Uzun

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

ISBN 978-975-2406-02-5

1. Basım: Nisan 2017

2. Basım: Şubat 2019

Kapak / İç Düzen:

Gaye Kitabevi

Baskı:

Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z Beylikdüzü – İstanbul

Tel: 212 875 48 86

Sertifika No: 34011

Bursa İhtisab Kanunnamesi Işığında

II. Bayezid Devrinde Bursa Ticaret Hayatına Bir Bakış

Berrak Burçak*

Bu yılki toplantının amacı Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminde Bursa ile ilgili gelişmeler üzerine tartışmalar olarak belirlenmiştir. Diğer bir deyişle Sultan II. Bayezid'in Bursa ile ilgili tasarrufları nelerdir sorusuna cevap arama hedeflenmiştir. Ben bu konuya II. Bayezid döneminde Bursa ile ilgili alınan kararlar çerçevesinde değineceğim, özellikle de ihtisab kuralları üzerine yoğunlaşacağım. Toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli bir rolü olan ve Şeriatın Osmanlı sultanına tanıdığı bir kural koyma alanı olarak görülen örf alanı içinde yer alan ihtisab sosyal hayatta önemli bir yer taşır. Şerattaki “*emr bi'l-marûf nehy ani'l-münker*” kuralına dayananan, bu nedenle belgelerde “*emr-i marûf muktezasının*” yansıması olarak gösterilen ihtisab genelde toplumsal hayatın tümünü, özeldense üretim ve ticaret hayatının tamamının düzenleyicisidir.¹

Sultan II. Bayezid Fatih Sultan Mehmet'ten sonra tahta geçmiş ve onun fetihlerle dolu hareketli döneminin ardından birçok alanda olduğu gibi toplumsal hayatın düzenlenmesinde dikkate değer önlemler almıştır.² Bunun en tipik örneklerinden birisi Bursa ile ilgilidir. Bilindiği üzere 1942'de Ömer Lütfü Barkan tarafından *Tarih Vesikaları* dergisinde İstanbul, Bursa ve Edirne'ye ait ihtisab kanunnameleri yayımlanmıştır.³ Bunlardan en ilginç Bursa ile ilgili

---

* Yrd. Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi

¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi: Osmanlılarda Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*, İstanbul, 1987.

² Şerafettin Turan, “Bayezid II, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992, ss. 234-238.

³ Ömer Lütfü Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar, I Kanunnâme-i İhtisab-ı İstanbul-el-mahrûsa,” *Tarih Vesikaları*, 1/5, 1942, ss. 326-340; Ömer

olandır. 1502 tarihinde düzenlenen bu es'ar⁴ defterinin başında defterin düzenleniş nedeni olarak şunlar yazılmıştır:

“Suret-i defter oldur ki: dergâh-ı gerdûn-ı iktidardan hükm-i hümayûn vârid olub Bursa'da olan ehl-i hirefi ve ehl-i hibrelerin ihzâr idüb her kande alınan ve satılanın ve işlenen akmişe-i müte-nevvi'anın ve melbûsâtın ve mebi'atın fil-cümle cemi'-i narhiyyâtın her nev'inin her zamanında narhı nice idüğün fîradâ yazub mufassal defter idüb ve yümn-ü ikballe ben serîr-i saltanata cülûs ideliden berü her husûsın narhı nenin üzerine câri oligelmişdir o vakıtdan berü nehc-i vâhid üzere midir veya tağyir olunmuş mıdır ve sebebi tağayyür nedir ve el'an nenin üzerine 'amel olunur cemî'-i cüz'iyatına ve külliyyatına vâkıf olub aslâ mübhem ve nâ-ma'lûm emir komayub dakika fevt itmeyüb yazub tafsil idesiz ki gönderdügiz defter kanunnâme olub vakt-i hâcette ana mü-raca'at itmeğe kabil olub nev'an noksan olmaya deyü emr olunmuş.

İmtisâlen lil-emr-il-'âli lâzâle 'âliyen her hîrfeti ve ehl-i hibreleri başka başka ihzâr olunub narhiyyâtın her birisinde narh-ı kâdim nice icra ve hal mukarrer midir ve mütegayyir midir ve sebeb nedir ve ne zamandan berüdür diye iftisâr oluncak, ayıtdılar ki hiç bir hîrfette kanun-ı kadîmden eser kalmamışdır. Mecmu'-i narhiyyât beş altı yıldan berü teman mütebeddil ve mütegayyir olmuşdur. Kat'â narhla 'amel olamaz”⁵

Yukarıdaki ifadeden özetle II. Bayezid'in tahta geçtiği andan itibaren Bursa ticaret hayatı üzerine eğildiği ve Bursa'daki durumu tespit için es'ar defteri düzenlenmesini istediği anlatılmaktadır: “Be-yazıt II, Bursa kadısına hükümler göndererek fiyat işlerinin ne merkezde olduğunu, kendileri tahtageçeli beri değişmeler vukuu

---

Lütfü Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarının Tanzim Eden Kanunlar, II, Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa (1502)” *Tarih Vesikaları*, 2/7 (1942), ss. 15-40; Ömer Lütfü Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar, III, Sûret-i kanunnâme-i Edirne bi-ma'rifet-i mevlânâ Muhyüddin Kadı-i Edirne el-ma'ruf bi-yarluca fi evâsıt-ı zilhicce, sene: 907,” *Tarih Vesikaları*, 9, 1942, ss. 168-177.

⁴ Narh için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

⁵ Ömer Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarının Tanzim Eden Kanunlar, II, Kanunname-i İhtisab-ı Bursa (1502)” *Tarih Vesikaları*, II/7 (1942), s. 15.

bulmuşsa bu değişikliklerin sebeplerini sormuş ve suretle esaslı bir anket açılmasını emretmişti.”⁶ Nitekim yine defterin başında bu emre uyularak her hurfetin, her hurfetin ileri gelenleri ve bilirkişileri çağırıldığı, her birinin kendi meslek alanlarıyla uygulamanın ne halde olduğu, değişmelerin olup olmadığı sorgulanmıştır. Ve hemen hemen her hurfet şöyle cevap vermiştir: **“hiç bir hurfetde kanun-ı kadîmden eser kalmamıştır. Mecmu‘-i narhiyyât beş altı yıldan berü teman mütebeddil ve mütegayyir olmuştur. Kat‘â narhla ‘amel olmaz.”**⁷

Kanunnamenin başında yer alan açıklamada somut olarak Bursa’da ihtisab kurallarının beş altı yıldan beri değişikliğe uğradığını ve eski uygulamadan eser kalmadığı açıkça ifade edilmiştir. Bu da göstermektedir ki reayanın “*refahiyeti*” için çok elzem olan kurallarda gevşemeler olmuştur. Bu anlamda bu es’ar defterinin amacı düzeni yeniden tesis etmektir. Osmanlıda ihtisab işleri mukataa (iltizam) usulüyle görülürdü, yani muhtesipler bir yönüyle ihtisab kurallarını uygulayan örf yetkilisiydi, diğer yönüyle de ihtisab kurallarını uygulamaktan kaynaklanan vergileri toplayan maliye görevlisiydi. Bu bakımdan bu görevleri üstlenenlerin denetimi kadılar marifetiyle yapılırdı, ancak şikayetler artarsa divana başvurulurdu.⁸ Yani es’ar defter şikayetleri her dönem ortaya çıkabilecek olağan sorunları yansıtabilir, ancak Bursa ihtisab kanunnamesinin girişinde Bursa’daki ticaret hayatının bozulmasına işaret eden ve beş-altı yıl olarak belirtilen “zaman-ı tagyir” ve çeşitli hurfetlerin işleyişinde görülen farklı bozulmaların nedeni, yani “sebeb-i tagayyür” kanımızca her zamanki olağan sorunların fevkinde olup, II. Bayezid dönemini derinden etkileyen daha derin sorunlara işaret etmektedir. Kanunname ihtisab uygulamalarının bozulma süreci olarak açıkça zikredilen beş altı yıllık somut zaman dilimi ile ihtisab kurallarındaki bozulma tezahürleri nedeniyle Bursa ihtisab kanunnamesi II. Bayezid döneminin sosyal ve ekonomik olduğu kadar kültür tarihini de aydınlatan elzem bir kaynaktır.

Bu açıklamalardan sonra Bursa ihtisab kanunnamesinin defterinin üzerinde iki yönlü bir analiz yapacağım: (I) muhteva analizi, yani kanunnamede geçen muhtelif hurfetler ve ürünler hakkındaki bilgileri

⁶ Ömer Lütfü Barkan, a.g.m. s. 328.

⁷ Ömer Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarının Tanzim Eden Kanunlar, II, Kanunname-i İhtisab-ı Bursa (1502)” *Tarih Vesikaları*, II/7 (1942), s. 15.

⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi: Osmanlılarda Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*, İstanbul, 1987.

paylaşacağım (II) söylem analizi, yani doğrudan II. Bayezid'in Bursa ile olan ilişkilerine yönelik söylem analizi. Kanunnameye geçen beş altı yılı nasıl anlamlandıracağız? Bu süre hangi hırfetlerde geçiyor? Ortaya çıkan bozulmalar nelerdir? Bu değışiklikleri nasıl anlamlandırmalıyız?

Muhteva Analizi: Kanunnameye baktığımızda 53 farklı hırfet görmekteyiz. Bunları kabaca imalat ve hizmet sektörleri olarak tarif edebiliriz. Bu sektörleri ise yine kabaca mekulat (yiycek), melbusat (giyecek), bennalar (bina yapıcılar), hayvancılık ile ilgili olan ve diğler hizmet sektörleri olarak tanımlayabiliriz. Bu sektörlerin her birinin kendi içinde farklılıklar bulunmaktadır. Yiycek sektörü üretici, satıcı, pişirici olarak ayrılmakta, giyecek sektörü ise kumaş dokuyucular, terziler, göncüler, ayakkabıcılar olarak ayrılmaktadır. Hizmet sektörleri ise aydınlatmadan mezar kazıcılığına çilingirden mumcuya kadar geniş bir yelpaze olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kanunnameye en fazla gözlemlenen hırfetler yiycek ile ilgili olanlardır, zikredilen hırfet ve ürünler şöyledir: **ekmekçiler, kirdeciler, çörekçiler, kasaplar** (koyun ve keçi eti) **pazarcılar** (kiraz, yaş zerdalu, yaş erik, gök başlı armudu, inesi amrudu, çarhallu, urunkuş amrudu, zerdmori amrudu, kırındı amrudu, bey amrudu, sultani amrudu, şekkeri amrudu, türki amrudu, sabuni amrudu, yerebatmaz amrudu, karamani amrudu, bozdoğan amrudu, Akşehirin bedkani elması, ekşi elma, canı-göyni elması, gülabi elması, miski elması, şeftali, yalı inarı, yalı milisi, Birgi narı, Aydın ili üzümü, medrebelid, ulu Abad üzümü, incir-i ter, kızılıcık, Güzel Hisar Narenci, Midilli narencisi, limon, aşlama kestane, Karaburnu zeytini, Çekeşde zeytini, yalı zeytini, taze kaplı fındık, kapsız fındık, ceviz, ham muşmula, marul), **bostancılar** (hıyar, Engürü kavunu, Karaca kavunu, Kaya kavunu, , karpuz, kavun-ı divlek, gök bakla, aş kabağı, korık, badincan, havuç, kelem), **helvacılar** (karma bademî helva, hanegi helva, üzüm helvası) **paluzeci, şerbetçi** (nar şerbeti, üzüm şerbeti) **bakkallar** (asel-i musaffa, revgan-ı sade, şir-i revgan, kayısı-i Emir Ali, garbi kayısı, kızıl üzüm, kara üzüm, beylerce üzümü, şidye üzümü, kuru incir, amaskene eriğı, kara arslanı eriğı, Akşehir amrudu, Aydın ili amrudu, Karaman zerdaliüsü, köfteri, bestil, badem, biste, bekmez, koz içi, ağde, nişasta, leblabu, Sofye ve Karaman peyniri, eşme peyniri, Midilli peyniri, lor peyniri, teleme peyniri), **tavukçu ve yumurtacılar, balıkçılar** (sazan, yayın, turna, İznik ak balığı), **aşçılar** (tava büryan, asma koyun büryanı, köfte kebabi, kemikli tennur, kebabi, şiş kebabi,) **börekçiler** (etli börek), **başçılar** (kelle, paça), **pirinççiler, galle bazarcıları** (bakla, nohud, böğrülce ve sair hububat), **sütçü ve yoğurtçular** (koyun yoğurdu, sığır yoğurdu), **tuzcular**.

Giyecek üzerine olan hırfetlerin açılımı şöyledir: **kadifeci, kemhacı ve taftacılar** (*kadife, sırmalı kadife, kemha-yı dolabî, gülistanî kemhâ, vale, muğrak vale, sade vale, vale-i musannaf, çifte tafta, dühezari, yektâ tafta, atlas-ı şehri, sultani kırmızısı, meton, bürüncük*), **mezkepciler, hayyatlar = terziler** (*bazari kaftan, çuka kuşak kaftanı, Karaman ve Hamid ili bugasıraları*), **bazarduzlar, kürkçüler** (*samur, zardavan, sansar, tilki, vaşak, post-ı dilgün*), **gönilciler, cüllâhlar = çul dokuyucular** (*Kara buğra futa, karyagdı, gülistanî ve zerdûzî futa*), **cizmeciler** (*cizme, başmak, kırmızı sahtiyan cizmesi, sağrı şirvani başmak, yeniçeri pabucu, karasığır firengisi, deste pabucu*), **fermûde kaftan dikiciler**.

Hayvanlarla ilgili sektörler şunlardır: **muytablar = keçi kılı dokumacıları ve bu ürünleri satanlar** (*siyah torba, boz torba, merkeb torbası, harar, seyishane çuvalı, tekn post kolanı, hayvan çulu kolanı, pâbend*), **serraclar = eyerciler** (*iki kat dikilmiş yular, sağrı şakaklu oyan, Balikesirden gelen moğali oyan, bulgari ve sağrı oyan, sığır derisinden şakalı, damaklı gem*), **nalbantlar, kasil, yonca, çul içerüğü keçe, basma teğelti =eyer keçesi**.

Diğer imalat ve servis sektörleri ise şöyledir: **bidon, bıçkı, hammallar, kuyumcular, kazancılar, takyeciler, hallaçlar, attarlar, çilingirler, bennâlar, kerpiciler, makbere kazıcılar, debbağlar, mumcular ve sabuncular** (*ham yağ, çırak yağı, ciğer yağı*).

Bu çok zengin ve detaylı tasnif bize Bursa'da hırfetin çok ihtisallaşmış olduğunu ve en yoğun olduğu alanın da ipekçilik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bilgilerin mufassal doğası hem Bursa'nın yüksek kültürüne işaret etmekte hem de 16. asır başındaki Bursa mutfak kültürü hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca yiyeceklerin fiyatlandırılmaları hakkındaki bilgiler Bursa ticaret hayatına ışık tutmaktadır.

Söylem Analizi: Kanunnameye ihtisaba ilişkin bozulmanın süresi olarak zikr edilen dört beş altı senelik süre en çok hangi hırfetleri etkilemiştir ve ortaya çıkan değişiklikler nelerdir? Bu değişiklikleri nasıl anlamlandırabiliriz? “zaman-ı tağyir” en çok yiyecek ile ilgili olan hırfetlerde geçmektedir, şöyle ki ekmekçiler, kirdeciler, çörekçiler, kasaplar, pazarcılar, bostancılar, helvacılar, bakkallar, tavukçular, yumurtacılar, balıkçılar, börekçiler, aşçılar, kavun ve karpuzcular, pirinççiler hep dört beş seneden bahsetmektedirler. Yine daha seyrek olarak aynı zaman dilimini giyecek üretenlerde, yani kadifeciler, kemhacılar, müzehheb kadife bükücüler, debbağlar, daha seyrek olarak da hayvancılıkla ilgili sektörle olan serraclar ve yoncacılar da görmektediriz. Bazı hırfetlerde hiç değişiklik gözlemlenmemektedir, mesela çilingirlerde bir bozulma olmamıştır.

Kanunnameye bozulmaya bir örnek teşkil etmesi açısından ekmeçilerin teftişinde ortaya çıkan değışiklikler üzerinde durmak istiyorum. Ekmeçiler her zaman buğdayın fiyat ve dolgunluğuna göre çaşni tutarlarmış. Pakalın çaşni tutmayı şöyle açıklamaktadır: “ekmeğin cins ve nevinin tayini için yapılan tecrübelerle çeşni tutmak denilirdi ki bu tecrübe ile undan elde edilen ekmeğin kalitesi ve kaldırdığı suya göre bir çuvaldan kaç ekmeç çıktığı tespit ve ona göre narh tayin olunur.”⁹ Ekmeğin unu ince elekten elenmeli, tamam pişmeli, beyaz ve kokusuz olmalıymış, ancak kontrol için getirilen ekmeçler çiğ, yanmış ve eksik gramajlı bulunmuş. Vaziyet muhtesibe sorulunca o da kendisinin yeni geldiğini daha önceki katip ve kethüdaya sorulması gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak buraya kadar söylediklerimizden nasıl bir anlam çıkaracağız? Bursa ihtisab kanunnamesinin tamamlanış tarihi 1502 olduğuna göre kanunnameye zikredilen süreyi hesapladığımız zaman, yani dört beş altı sene evveline gittiğimizde 1496/1497 tarihi karşımıza çıkmaktadır. Peki acaba bu tarihte kanunnameye yansıyan bu büyük bozulmalara ne sebep olmuş olabilir? Şerafettin Turan II. Bayezid dönemini anlatırken şöyle demektedir, “Bayezid sükuneti seven, memleketi mamur, halkı refah içinde görmek isteyen bir padişah olmakla beraber bu emeline ulaşamadı. Bunun birçok sebebi arasında... yönetimi ehil olmayan kişilere bırakmasının da payı vardır.” Şerafettin Turan yine bu dönemde vukuu bulan veba salgını ve kıtlıktan bahsetmektedir. Ayrıca bu kıtlığın süresini de altı yıl olarak zikr etmektedir: “1492 ve 1502 yıllarındaki veba salgınları pek çok ölüme yol açmış, altı yıl süren bir kıtlık da büyük sıkıntılar doğurmuştu.”¹⁰ Acaba aradığımız cevap kişiler ve sistemsel nedenlerin dışında kalarak büyük çapta iklimsel değışiklikler ve salgın hastalıklarda mı yatmaktadır?¹¹

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 355.

¹⁰ Şerafettin Turan, “Bayezid II, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992, s. 236.

¹¹ Osmanlı tarihini iklimsel gelişmeler ve salgın hastalıklar çerçevesinde inceleyen araştırmalar için bkz. Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2013; Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine and Other Natural Disasters*, Cambridge University Press, 2014; Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*, Cambridge University Press, 2012; Nühket Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, 2015.